

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Wydział Filozofii i Nauk Społecznych

Instytut Nauk Pedagogicznych

Mgr Agnieszka Paczkowska

Praca doktorska:

**Konstruowanie i weryfikacja programu wsparcia dzieci i młodzieży w żałobie.
Badania w działaniu**

Promotor pracy:

Prof. dr. hab. Krzysztof Rubacha

Toruń 2024

Streszczenie

Pracując jako psycholog w Hospicjum im. ks. E. Dutkiewicza SAC w Gdańsku, wielokrotnie doświadczałam sytuacji umierania i śmierci pacjentów oraz żałoby ich bliskich. W tym doświadczeniu szczególną rolę odgrywały dzieci i nastolatki, które wyróżniały się nie tylko wiekiem, ale przede wszystkim specyficznymi okolicznościami wkraczania w proces żałoby. Częstym zjawiskiem było nieuznawanie przez rodzinę ich praw do informacji o poważnej chorobie bliskiej osoby, ograniczanie odwiedzin w hospicjum czy nierozumienia ich potrzeb w żałobie. Miałam poczucie, że dzieci są ostatnimi osobami w rodzinie, które dowiadują się o terminalnej fazie choroby członka rodziny lub stają się niejako zapomnianymi żałobnikami przez stereotypowe podejście ich bliskich do żałoby. Moje doświadczenie psychologiczne i pedagogiczne wskazywało, że te procesy są niebezpieczne dla rozwoju emocjonalno-poznawczego dzieci i młodzieży doświadczających śmierci znaczącej dla siebie osoby. Jednocześnie, dzięki podejmowanym w latach 2004-2010 ogólnopolskim inicjatywom edukacyjnym i badaniom w działaniu przez zespół Fundacji Hospicyjnej do którego należałam, zdawałam sobie sprawę, że można wpływać na te ryzyka, zorganizować działania, które dadzą wsparcie młodym ludziom po stracie. Chciałam zmienić sytuację dzieci i młodzieży w żałobie, wprowadzić zmianę w trzech obszarach, które wydawały się być istotne z punktu widzenia jej

skuteczności. Obszar o największym zasięgu to obszar społeczny, w którym kluczową rolę może odegrać świadomość problemu przeżywania żałoby przez dzieci, świadomość ich podprogowych jeszcze zasobów reagowania na sytuację oraz świadomość, że najbliższe otoczenie nie jest w stanie pomóc dziecku przejść przez ten proces, jeśli żałoba nie wychodzi ze sfery tabu. Drugi obszar, o mniejszym już zasięgu, lecz nadal zróżnicowany, to środowisko lokalne dziecka - rodzinne, przedszkolne, szkolne. W nim można budować zasoby konieczne do towarzyszenia dzieciom w przeżywaniu żałoby, empatycznego rozumienia ich stanów wewnętrznych, pomagania im w sytuacjach emocjonalnie trudnych. Trzeci obszar to samie dzieci, ich rówieśnicy, którym należy tworzyć przestrzenie edukacyjne, terapeutyczne, celem pogłębiania ich zasobów psychicznych koniecznych by radziły sobie ze skutkami doświadczania utraty bliskiej osoby czy też towarzyszyły rówieśnikom w żałobie. Tym trzem obszarom odpowiadały kolejne trzy cykle badania w działaniu, które zmianę wprowadzało, monitorowało jej przebieg oraz weryfikowało jej skuteczność.

Prezentowana rozprawa doktorska jest raportem teoretyczno-empirycznym z tego badania. Można powiedzieć, że każdy z trzech cykli to odrębny projekt badawczy, mający swoje podstawy teoretyczne, własne pole empiryczne, wyprowadzone z niego na drodze problematyzacji pytania badawcze, własną metodologię prowadzącą do rozwiązania, czyli skutecznego wprowadzenia zmiany. Analogicznie postąpiłam konstruując zawartość tej rozprawy. Z tego powodu nie ma ona typowego układu z częścią teoretyczną, metodologiczną i badawczą. Są trzy części teoretyczne, metodologiczne i badawcze, ponieważ są trzy cykle badania. Inaczej, każdy cykl na własną strukturę teoretyczno-empiryczną oraz działaniową. Łącznie praca ma ambicje stanowić holistyczną całość, czyli całość będącą czymś więcej niż sumą części.

Poszczególne części pracy mają więc podobny schemat, zawierają podstawy teoretyczne, podstawy metodologiczne, projekt zmiany, opis podejmowanych działań doprowadzających do zmiany i weryfikację jakości tej zmiany. Jednocześnie jednak każda z części pracy prezentuje specyficzne ujęcie problemu, odmienne pytania badawcze i różnice w drodze poszukiwania rozwiązań. Struktura pracy nie jest zatem liniowa. Ma charakter spiralno – cykliczny odzwierciedlający naturę procesu badawczego. Każdy z trzech cykli badań przedstawiłam w całości, zaczynając od konceptualizacji problemu praktycznego, do rozwiązania, czyli zmiany, która została wprowadzona w danym cyklu. Trzy cykle badań charakterystyczne są dla orientacji temporalnej badań. Kolejne problemy badawcze

powstawały pod wpływem pogłębiającego się doświadczenia zawodowego, kolejnej analizy publikacji naukowych, przyglądania się tym kwestiom z perspektywy metod, które można zastosować do zrealizowania obranych celów badawczych, zbierania danych czy ich analizowania.

Pierwszy cykl badań w działaniu (I cykl) związany był z poszukiwaniem sposobów poprawy sytuacji dzieci i młodzieży w żałobie poprzez oddziaływania na środowisko społeczne. W tym celu od 2013 roku badałam możliwości wpływu ogólnopolskich kampanii edukacyjnych i szkoleń na przełamywanie tabu śmierci i zauważania trudnej sytuacji dzieci osieroconych. Nagłaśnianie problematyki żałoby przeżywanej przez młodych ludzi w mediach ogólnopolskich i lokalnych, docieranie do społeczności lokalnych poprzez angażowanie placówek paliatywno-hospicyjnych we wspólne działania oraz szkolenia dla uczestników kampanii społecznych pt. „Hospicjum to też Życie”, służyły realizacji celów badawczych. Rozpiętość działań i ich intensywność oraz informacje zwrotne otrzymywane od odbiorców świadczyły o odpowiednim dobraniu narzędzi do wywierania wpływu na poprawę sytuacji dzieci i nastolatków w żałobie poprzez zmianę społecznego myślenia o przebiegu procesu żałoby u dzieci i ich potrzebach. Owocem pierwszego cyklu było także powstanie głównych założeń programu wsparcia dzieci i młodzieży w żałobie pt. „Tumbo Pomaga”, portalu internetowego www.tumbopomaga.pl oraz szereg materiałów edukacyjnych na temat żałoby dzieci.¹ Jednak podejmowane działania nie były wystarczające, były za mało osadzone w tkance społecznej. Rzeczywistość nieustannie zapraszała do podejmowania kolejnego cyklu badań w działaniu.

Drugi cykl badań w działaniu (II cykl) również dotyczył poszukiwania sposobów poprawy funkcjonowania dzieci i młodzieży w żałobie, ale w kontekście oddziaływań na środowisko przedszkolne i szkolne dzieci osieroconych. Korzystając z triangulacji badaczy, dokonaliśmy analizy zgromadzonych danych z pierwszego cyklu badań w działaniu (I cykl). Wnioski wskazywały, że istnieje istotne zapotrzebowanie w środowiskach pedagogicznych na edukację w zakresie wsparcia ucznia w żałobie. W badaniach ujawniły się też obszary niewiedzy na temat potrzeb osieroconych dzieci, podobne do wcześniej diagnozowanych w środowiskach hospicyjnych i w szeroko rozumianym społeczeństwie. Głównym działaniem było przeprowadzanie od 2014 roku cyklu szkoleń dla kadry pedagogicznej, których celem było oswajanie uczestników z tematyką śmierci i żałoby oraz pokazanie sposobów wsparcia ucznia

---

¹ FDO Tumbo Pomaga – wsparcie dzieci i młodzieży w żałobie, <https://www.fundacjahospicyjna.pl/pl/fdo>

w żałobie. Docelowo zrozumienie wielowymiarowej sytuacji dziecka osieroconego przez pedagogów miało poprawić sytuację uczniów w żałobie w placówkach edukacyjnych. Badałam zatem metody i treści kształcenia nauczycieli, pedagogów i psychologów podczas prowadzonych przez ze mnie zajęć warsztatowych. Działania te znacząco poszerzyły moje rozumienie sytuacji dzieci w żałobie, zwłaszcza w środowisku gdańskich placówek edukacyjnych. Ich owocem było także stworzenie programu szkoleniowego dla kadry pedagogicznej wraz z materiałami edukacyjnymi oraz stworzenie wspólnoty osób dostrzegających potrzeby uczniów w żałobie. Nie wyczerpało to jednak wszystkich możliwości oddziaływań skierowanych do społeczności lokalnej, do czego czułam się zobligowana wnioskami z pierwszego i drugiego cyklu badań w działaniu (I i II cykl).

Brakującym ogniwem, dopełniającym obraz badawczy, były działania skierowane bezpośrednio do dzieci i młodzieży. Działając w zespole badawczym Fundacji Hospicyjnej, rozumiałam, że zmiana sytuacji dzieci i młodzieży w żałobie nie jest możliwa bez włączenia w ten proces rówieśników, a pośrednio także ich rodziców. Będąc jednocześnie w pierwszym cyklu badań w działaniu (I cykl) i drugim cyklu badań w działaniu (II cykl) rozpoczęłam trzeci cykl badań w działaniu (III cykl) w 2015 roku. Zasadniczą częścią podjętych badań w działaniu stał się projekt edukacyjno-charytatywny pt. „Dzień Tumbo – Dzień Solidarności z Dziećmi i Młodzieżą w Żałobie.” („Dzień Tumbo”) realizowany w ponad 100 gdańskich przedszkolach i szkołach. Ogólnym celem projektu było popularyzowanie wiedzy o śmierci i żałobie wśród społeczności szkolnej (nauczycieli, rodziców i uczniów), tworzenie dobrego klimatu szkoły do zauważania potrzeb dzieci i młodzieży w żałobie, a także przełamywania tabu śmierci. Przede wszystkim jednak badanie skupiało się wokół przygotowania formuły przeprowadzenia wydarzenia edukacyjnego oraz zajęć edukacyjnych dla uczniów, które wpisywałyby się we współczesne rekomendacje dotyczące kształcenia tanatologicznego oraz edukacji zdrowotnej, profilaktyki i promocji zdrowia psychicznego. Dzięki podjętym badaniom i działaniom opracowałam formułę pracy z uczniami oraz zestaw narzędzi edukacyjnych dla nauczycieli ułatwiających edukację o śmierci, cykl wydawniczy bajek terapeutycznych, a przede wszystkim powstało gdańskie środowisko placówek edukacyjnych uważne na potrzeby osieroconych, a także powstał system pomocy psychologicznej dla dzieci i młodzieży w żałobie. Wszystkie podjęte działania kontynuowane są do dziś, podlegają ewaluacji i zmianie, na nowo wdrażane są kolejne działania, które z fazy lokalnych działań, przechodzą w wymiar ogólnopolski.

Zwracając uwagę na metodologiczny charakter tej pracy warto syntetycznie pokazać główne parametry opisywanego badania:

1. Strategia badania

Badania osadzone są głównie w strategii jakościowej, z elementami strategii ilościowej, kiedy istotne jest uzyskanie precyzyjnych pomiarów.

2. Schemat badania

Badania osadzone są w schemacie etnograficznym. Codziennie przebywałam w terenie badania, aktywnie i spontanicznie uczestniczyłam w życiu uczestników badań, ale jednocześnie starałam się wprowadzać zaplanowaną zmianę. Schemat etnograficzny pozwalał na opisanie procesu wytwarzania nowej jakości w relacjach społecznych, powstawania nowej jakości działań poznawczych, emocjonalnych i motywacyjnych w stosunku do dzieci i młodzieży w żałobie. Jeśli przyjąć, że każdy schemat etnograficzny służy odkrywaniu reguł wytwarzania kultury, to w badaniu tym elementem kultury jest finalny program edukacyjny opisany w pracy, powstający poprzez udział w życiu ludzi, których problematyka badania dotyczy. Poprzez podejmowane interakcje wytwarzałam wraz z uczestnikami nowe wartości, niejako dobra kultury, które spajały jednocześnie tę grupę. Do tej kwestii wrócę w ostatnim akapicie zakończenia rozprawy, na stronie 445.

3. Typ badania

Badania zaplanowano jako praktyczne, diagnostyczne i oceniające. Pole empiryczne podlegało zmianie wprowadzanej na podstawie diagnozy i oceny stanu aktualnego. Choć było działaniem praktycznym skupionym na realizacji konkretnych celów, to także respektowało stan środowiska, w którym przebiegało, dostosowując do niego uprzednio zaplanowanie działania.

4. Metody badań

a. Metody zbierania danych

W badaniu stosowałam następujące metody zbierania danych: obserwacja uczestnicząca, kwestionariusz ankiety, pomiar edukacyjny, rozmowa, przeszukiwanie źródeł wtórnych, obserwacja ilościowa, obserwacja etnograficzna, czyli obserwacja jakościowa.

b. Metody analizowania danych

W odniesieniu do analizy danych ilościowych stosowałam opis statystyczny. Natomiast w odniesieniu do danych jakościowych stosowałam analizę semiotyczną, czyli próbowałam odkryć znaczenia interakcji społecznych, znaczenia jakie uczestnicy badań nadają temu co

robią. Stosowałam także wszystkie dostępne rodzaje triangulacji (metod, źródeł, badaczy, teorii) w celu bieżącego weryfikowania zarejestrowanych wskaźników oraz uzyskanych rezultatów w postaci różnych aspektów wprowadzonej zmiany.

c. Metody doboru próbki do badania

Badanie w działaniu charakteryzuje się tym, że próbka dobierana nie jest losowo, a ze względu na kryterium teoretyczne. W badaniu kryterium stanowiło bycie uczestnikiem zmiany, którą zaprojektowałam. Budując program edukacyjny, którego celem była poprawa rozumienia sytuacji dzieci i nastolatków w żałobie przez ich otoczenie społeczne, należało prowadzić badania w tym środowisku, a w szczególności wśród społeczeństwa, społeczności szkolnej, w tym nauczycieli, pedagogów i psychologów szkolnych oraz uczniów.

Rozprawa zawiera wielowątkowy opis całej procedury projektowania, realizacji oraz teoretycznej i empirycznej weryfikacji badania w działaniu wprowadzającego program wsparcia dzieci i młodzieży w żałobie. Ta wielowątkowość znajduje odzwierciedlenie w strukturze pracy, podzielonej na opisane wyżej trzy części. Usystematyzowałam w niej wątki teoretyczne poszczególnych zagadnień związanych przeżywaniem żałoby przez dzieci w ich środowisku życia oraz roli nauczycieli w tym procesie, opisałam badania empiryczne, weryfikujące sformułowane pytania badawcze oraz konkretne działania. Zamieściłam również wypracowane materiały edukacyjne, starając się je umocować w aktualnej wiedzy naukowej i pokazać w jaki sposób tę wiedzę wprowadzają do codziennych praktyk edukacyjnych. W różnych miejscach, tam - gdzie było to konieczne - pokazywałam wyniki prowadzonych przeze mnie triangulacji, rozumianych, w tym przypadku, jako metoda weryfikowania wskaźników. I - to, co jest kluczowe w badaniu w działaniu - zamieszczam wiele komentarzy odnoszących się do przeżywania procesu badawczego, pokazujących różnorakie trajektorie myśli i emocji, wątpliwości związane z różnymi działaniami i obserwowanymi ich skutkami. Te analizy działaniowej codzienności nieco rozbijają zwartą, naukową strukturę i narrację rozprawy, ale wydają się być ważne jako jedna z prawd o tym złożonym procesie badawczym.